

KAMIL RUSZAŁA
UNIwersytet Jagielloński w Krakowie

Udział profesorów i uczniów gimnazjum w Jaśle w bitwie pod Firlejówką (6 września 1920 r.). Pamięć środowiska lokalnego o uczestnikach walk w okresie międzywojennym

Słowa kluczowe:

Wojna polsko-bolszewicka, rok 1920, pamięć, Firlejówka, Jasło

WPROWADZENIE

Dekretem Rady Szkolnej Krajowej z 18 lipca 1868 roku powstało w Jaśle gimnazjum, w którym według zachowanych źródeł pielęgnowane były tradycje patriotyczno-niepodległościowe¹. Było to m.in. zasługą niektórych wybitnych profesorów oraz części uczniów². Potrafili oni wykazywać się patriotyczną postawą przez różne przedsięwzięcia: od akademii, manifestacji aż po zawiązanie tajnych i nielegalnych (z perspektywy władz austriackich) organizacji lub zorganizowanie tajnej biblioteki. Walczyli w Legionach Polskich podczas I wojny światowej, w obronie Lwowa w listopadzie 1918 roku czy w końcu w wojnie polsko-bolszewickiej, co jest przedmiotem artykułu. Jego celem jest przedstawienie udziału profesorów i uczniów jasielskiego gimnazjum w epizodzie wojny 1919-1920 roku – bitwie pod Firlejówką (obecnie Andrijówka na Ukrainie), która miała miejsce 6 września 1920 roku. Zasygnalizowany także zostanie problem pochówku oraz mogiły poległych. Druga część artykułu zawierać będzie informacje dotyczące celebrowania pamięci o czynie spod Firlejówki w okresie międzywojennym oraz jej znaczeniu jako miejsca pamięci.

Stan badań nad tradycjami patriotyczno-niepodległościowymi gimnazjum i liceum w Jaśle jest skromny. Temat nie był omawiany w literaturze praktycznie od okresu międzywojennego, za wyjątkiem rocznic 100-lecia (1968 r.), a następnie 125-lecia szkoły (1993 r.) oraz powojennego sprawozdania dyrekcji placówki³. Nie lepiej wygląda sytuacja przy omawianiu problematyki bitwy pod Firlejówką i udziału społeczności jasielskiego gimnazjum w tym epizodzie wojny polsko-bolszewickiej.

¹ A. Truszkowski, *Kilka słów o założeniu gimnazjum w Jaśle wraz z kroniką zakładu*, w: *Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum w Jaśle za rok szkolny 1894*, Jasło 1894, s. 11.

² Nie należy w całości „heroizować” omawianego środowiska, albowiem - jak wówczas wszędzie – można spotkać pewne postawy serwilistyczne, jak i różne wizje walki o niepodległość. Temat wymaga osobnego opracowania. W kwestii sylwetek nauczycieli i wychowanków szkoły por. np.: Z. Świsłak, *Dyrektorzy, profesorowie i wychowankowie Gimnazjum i Liceum im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle*, Jasło 2001.

³ Zarys problemu zawarto w niedoskonałej z perspektywy czasu publikacji: K. Ruszała, *Tradycje patriotyczno-niepodległościowe gimnazjum i liceum im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle*, Jasło 2010.

Obecnie jedynym źródłem jest tekst opublikowany przez Kazimierza Krajewskiego⁴. Artykuł jego autorstwa został opracowany na podstawie materiałów przysłanych z Wojskowego Biura Historycznego, które najprawdopodobniej nie zachowały się do naszych czasów. Na podstawie tych samych dokumentów skrótowny opis bitwy przedstawia inny nauczyciel szkoły, profesor Józef Kasprzak, w swoim opracowaniu opublikowanym trzy lata przed Krajewskim⁵. Podstawą do opisu celebracji pamięci o poległych w 1920 roku są źródła drukowane w postaci sprawozdań dyrekcji gimnazjum i liceum w Jaśle⁶.

Kwerenda w Archiwum Fotograficzno-Historycznym Muzeum Regionalnego w Jaśle nie odniosła pozytywnego rezultatu, poza odnalezieniem fotografii poległego profesora Romana Saphiera. Natomiast w zbiorze można odnaleźć kilka źródeł ikonograficznych, odnoszących się do tematu tradycji patriotyczno-niepodległościowych jasielskiego gimnazjum.

Opracowania dotyczące działań wojennych pułków piechoty walczących pod Firlejówką marginalizują interesujące kwestie⁷. Bitwa stanowiła epizod całego konfliktu zbrojnego, stąd nie można oczekiwać bogatych opisów i źródeł, ale nawet dodatkowe, szczątkowe informacje mogłyby przynieść garść sprostowań, uzupełnień i wreszcie ustalenia nowych faktów.

MŁODZIEŻ W WOJNIE POLSKO-BOLSZEWICKIEJ

– ZARYS PROBLEMATYKI

Zagadnienia dotyczące udziału społeczności szkolnych i harcerstwa w wojnie polsko-bolszewickiej dotychczas opublikowano w różnych artykułach, chociażby pracach Janusza Szczepańskiego⁸. Podczas wojny polsko-bolszewickiej do walki stanęli nie tylko weterani Wielkiej Wojny, ale również ochotnicy – młodzież szkolna czy harcerze, którzy najszybciej odpowiedzieli na wezwanie. 5 lipca 1920 roku Naczelnictwo ZHP wydało do drużyn rozkaz z hasłem „Ojczyzna w niebezpieczeństwie”⁹. 8 lipca 1920 roku patetyczną odezwę do gimnazjalistów wystosowała Rada Naczelna Ligi Młodzieży Polskiej, w której napisano by brali przykład z młodzieży lwowskiej, która pociągnęła do walki starszych oraz aby dali dobry wzór ofiarnego czynu obywatelskiego¹⁰. Do udziału w armii ochotniczej zachęcała uczniów decyzja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia

⁴ K. Krajewski, *Bój pod Firlejówką*, w: *Księga Pamiątkowa 70-lecia Państwowego Gimnazjum imienia Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle 1868 – 1938*, Poznań 1938, s. 41-46. Przy artykule opublikowana została mapka sytuacyjna bitwy.

⁵ J. Kasprzak, *Niepodległościowe prace i walki profesorów i uczniów jasielskiego gimnazjum w latach od 1869-1920 roku (w piętnastoletnią rocznicę Firlejówki)*, Jasło 1935.

⁶ Autor objął kwerendą dostępne sprawozdania znajdujące się w archiwum Muzeum Regionalnego w Jaśle oraz Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

⁷ Por. np.: F. Znamirowski, *Zarys historii wojennej 16-go pułku piechoty*, Warszawa 1928; W. Ciepeliowski, *Zarys historii wojennej 17-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1929; J. Majka, *Dzieje 17 pułku piechoty (Ziemi Rzeszowskiej) 1918-1939*, Rzeszów 2009; *16 Pułk Piechoty Ziemi Tarnowskiej. Historia-Tradycja-Pamięć XVIII-XX wieku*, pod. red. E. Juški, Tarnów 2007; A. Pachowicz, *16 pułk piechoty Ziemi Tarnowskiej w latach 1918-1939*, „Rocznik Tarnowski”, nr 9, 2003-2004; G. Kubacki, *16 pułk piechoty*, w: *Lokalne drogi do niepodległości*, „Zeszyty metodyczne SCE w Tarnowie” 2006, nr 55 itp.

⁸ Por. J. Szczepański, *Młodzież szkolna w wojnie 1920 roku*, w: *Bitwa warszawska 1920 roku. W obronie niepodległości*, pod. red. J. Odziemkowskiego, Warszawa 2006; *idem*, *Harcerstwo polskie w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku*, „Harcerstwo” 1993, nr 7-8; *idem*, *Spółczesność Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa-Pułtusk 2000.

⁹ *Idem*, *Młodzież szkolna w wojnie 1920 roku...*, s. 181-182. O udziale harcerzy por.: *idem*, *Harcerstwo polskie w wojnie polsko-bolszewickiej...*

¹⁰ Fragmenty odezwy por. *idem*, *Młodzież szkolna w wojnie 1920 roku...*, s. 187-188. Całość cytatu, w: *Zwycięstwo 1920 r. Warszawa wobec agresji bolszewickiej*, oprac. M. M. Drozdowski, H. Eychhorn-Szwankowska, J. Wiechowski, Paryż 1990, s. 55.

Publicznego, wedle której ochotnicy biorący udział w walkach otrzymywali ułatwienia w uzyskaniu promocji do następnej klasy. Opublikowano ją w „Monitorze Polskim” 5 lipca 1920 roku. Według rozporządzenia uczniowie szkół średnich, którzy otrzymali promocję do VIII klasy lub ją ukończyli, nie uzyskawszy świadectwa dojrzałości, będą mogli po opuszczeniu wojska zdać uproszczoną maturę (tzw. „maturę wojenną”). Uczniom innych klas była dana możliwość kontynuowania nauki w tej samej szkole i klasie, do której otrzymali promocję oraz pomoc dla wyrównania braków. To samo odnosiło się do uczniów szkół równorzędnych ze średnimi ogólnokształcącymi. Rzeczywiście po likwidacji Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej, według decyzji MWRiOP oraz MSW studenci i maturzyści otrzymali prawo zaliczenia semestru lub trymestru, opuszczonych w wyniku służby ochotniczej. Decyzje podjęte początkiem lipca 1920 roku rzeczywiście były realizowane¹¹.

W świetle wspomnień uczniów walczących w 1920 roku, zdarzały się czasem problemy, kiedy to rodzice zabraniali swoim dzieciom udziału w wojnie. Często kończyło się to ucieczkami z domów. Przed wyruszeniem na przeznaczone miejsca stacjonowania odbywały się niezbędne ćwiczenia przysposobienia wojskowego. Nauczycieli, uczniów oraz harcerzy w większości wcielono w szeregi 201, 205, 236 ochotniczych pułków piechoty, ale również do innych formacji zbrojnych¹². Taka sytuacja miała miejsce w wypadku społeczności jasielskiego gimnazjum, którą których zmobilizowano do 16 pułku piechoty (dale 16 pp), zwanego także pułkiem Ziemi Tarnowskiej. Wraz z 17 pp (Ziemi Rzeszowskiej), częściowo 19 pp (Odsieczy Lwowa), 12 pp (Wadowicki) oraz 20 pp (Ziemi Krakowskiej) młodzież walczyła w okolicach Lwowa-Krasnego w lecie i jesienią 1920 roku. W Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle ustalono, że uczniowie którzy ukończyli 16 rok życia i są zdolni do służby wojskowej wezmą udział w walkach jako ochotnicy. Zgłosiło się ponad 300 ochotników, co stanowiło prawie połowę ówczesnej społeczności szkolnej¹³. Na czele tej grupy stanęli dwaj profesorowie – Roman Saphier oraz Jakub Kuska¹⁴.

BITWA POD FIRLEJÓWKĄ

Ze względu na temat artykułu uzasadnionym wydaje się omówienie pokrótce przebiegu bitwy z początku września 1920 roku. 3 września 1920 roku wojska polskie zajęły niektóre punkty w okolicach Firlejówki (Ostrów, Krasne, Firlejówkę) oraz chwilowo wieś Stronibaby, która sukcesywnie przechodziła z rąk do rąk stron walczących. Bolszewicy obsadzili Uciszków i wzgórze Mogiła. Były to strategiczne punkty ze względu na przebiegającą w tamtych okolicach linię kolejową. W tym dniu nie udało się Polakom opanować zajętych przez przeciwników terenów. Oddziały polskie otrzymały rozkaz obsadzenia linii obserwacyjnej: Stronibaby – Krasne – Firlejówka – Bortków – Olszanica – Łysa Góra. 4 września przygotowywano się do dalszej akcji, co było utrudniane przez bolszewików poprzez ataki na miejscowość Stronibaby oraz część Łysej Góry, na którą atak zdołał odeprzeć 17 pp. Nie doszło jeszcze do decydującego starcia. 5 września bolszewicy powtórzyli atak na

¹¹ J. Szczepański, *op.cit.*, passim.

¹² *Ibidem*.

¹³ W roku 1919 do szkoły uczęszczało 643 uczniów, a w następnym liczba ta wzrosła do 682. Por. *Wykaz liczbowy frekwencji uczniów i spis imienny uczniów klas ósmych*, opublikowany w księdze pamiątkowej szkoły w 1938 roku, por. *Księga Pamiątkowa 70-lecia...*, s. 115.

¹⁴ J. Kasprzak, *Dzieje Państwowego Gimnazjum imienia Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle*, w: *Księga Pamiątkowa 70-lecia...*, s. 33. Kuska w latach 1933-1936 pełnił funkcję dyrektora szkoły.

Stronibaby od strony Uciszkowa i Buska, wspomagając natarcie ogniem ciężkiej artylerii. Udało im się zająć wieś, a oddziały 17 pp musiały wycofać się. Popołudniu bolszewicy zajmują Krasne, uderzając ze Stronibab i Mogiły, skąd wdarł się do Krasnego oddział Kozaków. Ataki na Bortków oraz Łysą Górę udało się odeprzeć, w wyniku czego w ataku na Łysą Górę armia bolszewicka odniosła znaczne straty. 5 września przybył do Glinian 16 pp, który popołudniu tego samego dnia brał udział w walkach – I batalion 16 pp zmienił o godzinie 21.00 III batalion 12 pułku piechoty, który przeszedł do rezerwy do Nowosiółek i objął odcinek pod Olszanicą. II batalion 16 pp zostaje odesłany około godz. 16.00 do Rusiłowa by wzmocnić cofający się spod Mogiłę, Krasne, Stronibaby. Polacy zaś cofnęli się na północnym odcinku oddając Stronibaby i Krasne. Obsadzili proaustriackie okopy koło Krasnego, Firlejówki, Skniłowa i Bortkowa. Na 6 września zaplanowano decydujący atak: zdobycie ważnego odcinka torów kolejowych koło Uściskowa i Krasnego, czego miały dokonać 17 pp oraz 16 pp – jasielscy gimnazjaliści wraz z profesorami, walczący w III batalionie. Atak miał nastąpić o godzinie czwartej trzydzieści, a poprzedzić go miał dziesięciominutowy ostrzał artyleryjski. Główne uderzenie z Firlejówki na Mogiłę miał przeprowadzić III batalion 16 pp, który energicznym atakiem powinien zająć i obsadzić Mogiłę, po czym uderzyć na Uciszków. Równocześnie III batalion 17 miał uderzyć na Krasne i wspólnie z I batalionem 17 pp, jak i baonem 19 pp na jego lewym skrzydle posuwać się w kierunku Stronibab. Akcja uległa jednak nieco opóźnieniu, ponieważ 16 pp wyszedł w miejscowości Rusiłów około czwartej, a do Firlejówki przybył około godziny szóstej. Natarcie rozpoczęło się około siódmej. Polacy napotkali się z silnym ostrzałem Rosjan, którzy stopniowo wycofywali się ze swoich pozycji. Bolszewicy przeszli w okolice Mogiły, która została wieczorem zdobyta przez oddziały polskie. Wojska bolszewickie wycofały się na wschód w kierunku Ostrowczyka Polnego, ostrzeliwując ogniem artyleryjskim utraconą Mogiłę. Równocześnie kompania 9 obsadziła tor kolejowy, następnie zajęła stanowisko między torem a Mogiłą, by zabezpieczyć batalion przed kontratakami z prawego skrzydła. Tor koło budki kolejowej nr 302 na drodze Firlejówka – Mogiła zajęła kompania 10 II batalionu 16 pp, dalej zaś na południe obsadzała odcinek toru kompania II batalionu 17 pp. Udało się zdobyć Mogiłę oraz wieś wraz ze stacją Krasne. Pozostał jeszcze do zdobycia m.in. Stronibaby i Uciszków i w ten sposób opanowanie odcinka kolejowego w stronę Krasnego. Ze względu na nagły atak kawalerii bolszewickiej, który nastąpił na tyłach 16 pp, Polacy musieli wycofywać się, a wielu z nich zginęło – w tym profesor Roman Saphier oraz grupa uczniów. Doszło do paniki wśród ochotników oraz rekrutów, co wraz z obustronną wymianą ognia spowodowało gwałtowny odwrót na całej linii Firlejówka – Mogiła – Krasne – Stronibaby w kierunku zachodnim na Rusiłów i Kutkorz, następnie spod Skniłowa i Bortkowa. Oddział kozacki pogalopował na tyły w kierunku Rusiłowa oraz zaatakował 10 kompanię III batalionu 16 pp, znajdującą się koło budki kolejowej nr 302. Straty kompanii 10. II batalionu 16 pp wynosić miały 2 zabitych oficerów (Saphier oraz Zbroja), 40 szeregowych oraz 20 rannych¹⁵.

Walki toczyły się nadal, lecz ze względu na temat artykułu opis zakończony zostaje na 6 września, kiedy to poległ profesor Roman Saphier wraz z grupą uczniów¹⁶. Nie jesteśmy w stanie podać nazwisk wszystkich uczniów jasielskiego gimnazjum, którzy zginęli we wrześniu 1920 roku w okolicach Firlejówki. Kwestia ta

¹⁵ Przebieg bitwy za: K. Krajewski, *op.cit.*, s. 41-47.

¹⁶ Źródła wspominają o dalszym udziale uczniów jasielskiego gimnazjum w wojnie, por. spis „odnotowanych zaszczytnych ran”, w: *Sprawozdanie dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Jasle za rok 1920/21*, Jasło 1921, s. 2.

jest nieco skomplikowana i niesie za sobą pewne niejasności. Otóż *Księga Pamiątkowa 70-lecia* podaje nazwiska: Antoni Aman, Tadeusz Hrabal, Jan Lejpras, Seweryn Marcinkowski, Jan Samocki, Jan Skuba, Jan Soczek, Józef Urbanek i Jerzy Zajac¹⁷. Odrzucić należy Jerzego Zajacę, który zmarł w szpitalu wojskowym we Lwowie 16 czerwca 1919 roku¹⁸. Podobnie Seweryn Marcinkowski poległ nie pod Firlejówką, lecz 14 sierpnia 1920 roku pod Zawadami, o czym wspomina nekrolog opublikowany w sprawozdaniu gimnazjalnym za lata 1919/1920. Tadeusz Hrabal poległ pod Olszanicą 6 września 1920 roku¹⁹. Na tablicy pamiątkowej z okresu międzywojennego (o której nieco później) jako ochotników roku 1920 wymieniono dodatkowo nazwiska Skuby oraz znowu Zajacę. Nekrolog w sprawozdaniu posiada kilka błędów (które stosunkowo często zdarzały się w tego typu przeglądach szkolnych), stąd ostrożnie należy podchodzić do tego źródła (pomyłona została tam nawet data samej bitwy pod Firlejówką). Jeszcze dodatkowo wspomnieć należy, że według *Listy strat Wojska Polskiego 1918-1920* Jan Soczek poległ 6 września pod Mogiłą²⁰, podobnie jak Józef Urbanek²¹, natomiast Antoni Aman 6 września koło Krasnego²². Miejscowości te znajdują się jednak w pobliżu Firlejówki. Ten splót różnych informacji, nawet w niektórych wypadkach nieco sprzecznych, czeka na całościowe wyjaśnienie i uzupełnienie. Informacje dotyczące pochowanych w firlejowskiej mogile także w przyszłości powinny zostać zweryfikowane na podstawie dodatkowych materiałów archiwalnych. Poniżej przytoczono zapis z 1938 roku, który porusza niniejszą tematykę:

„Spośród rozpoznanych poległych pod Firlejówką oprócz profesora-ochotnika, por. R. Saphiera, złożono w mogile Firlejówkowskiej obok ppor. J. Zbroi²³ i pokaźnej liczby pozostałych poległych czterech szeregowców-ochotników, uczniów gimnazjum jasielskiego, czterech zaś inni polegli to nieznanymi żołnierzami, pochowani już to w mogile Firlejówkowskiej jako nierozpoznani, już to w innym grobie żołnierskim na odcinku od Firlejówki po Olszanicę, podobnie jak poległy wtedy pod Olszanicą jeszcze jeden uczeń-ochotnik Hrabal Tadeusz”²⁴.

Początkowo poległych pochowano w tymczasowej mogile, dopiero trzy lata później urządzono stały grób ze skromnym pomnikiem²⁵. Żaden z elementów architektonicznych nie zachował się do naszych czasów, aczkolwiek obecnie wyraźnie widać zarys całej mogiły z ukształtowanym polem grobowym. Mieszkańcy Andrijwki (dawnej Firlejówki) wspominali, że mogiła składała się z dwóch wysuniętych grobów oficerskich (najpewniej dla Saphiera oraz Zbroi), a tuż za nimi znajdował się grób zbiorowy kryjący prochy kilkudziesięciu osób: uczniów jasielskiego gimnazjum i pozostałych niezidentyfikowanych poległych. Kilka lat temu na miejscu znajdowały się resztki drewnianego krzyża, co daje wskazówki dotyczące głównego akcentu architektonicznego mogiły.

W zbiorach Narodowego Archiwum Cyfrowego zachowała się fotografia przedstawiająca mogiłę z 1920 roku z okolic Krasnego. Niestety nic więcej na jej temat nie wiadomo. Nie można zaryzykować stwierdzenia, że jest to mogiła

¹⁷ *Księga Pamiątkowa 70-lecia...*, s. 33.

¹⁸ *Sprawozdanie dyrektora Gimnazjum w Jasle za rok szkolny 1918/1919*, Jasło 1919, s. 6; chociaż wg *Listy strat Wojska Polskiego 1918-1920*, Warszawa 1934, s. 1018 (dalej cyt. *Lista strat WP*) zmarł on 13 czerwca 1919 roku.

¹⁹ Data wg *Listy strat WP*, s. 271. Nekrolog podaje 10 września jako datę śmierci ochotnika. W nekrologu widnieją także nazwiska: Hrabal, Samocki, Lejpras, Urbanek, Aman oraz Soczek.

²⁰ *Ibidem*, s. 809.

²¹ *Ibidem*, s. 931.

²² *Ibidem*, s. 7.

²³ Ignacy Zbroja, podporucznik 16 pp, poległ 6 września 1920 roku pod Mogiłą. *Ibidem*, s. 1031. Wg *Księgi pamiątkowej* ppor. Zbroja miał na imię Józef.

²⁴ Cyt. za: K. Krajewski, *op.cit.*, s. 45-46.

²⁵ J. Kasprzak, *Dzieje Państwowego Gimnazjum...*, s. 33.

firlejowska, lecz przedstawia przykładowy grób tymczasowy poległych w walkach 1920 roku w okolicach Lwowa-Krasnego²⁶.

W wyniku działań wojennych zginęło wielu Polaków, o ich zaangażowaniu w walki świadczą, poza źródłami, pozostałości terenowe: nie tylko znany cmentarz na Zadwórzcu, powstały po krwawej bitwie w sierpniu 1920 roku, ale również skromniejsza mogiła pod Firlejówką. Tego typu zapomnianych miejsc jest więcej, a ich inwentaryzacja będzie w przyszłości konieczna.

PAMIĘĆ O FIRLEJÓWCE NA PRZESTRZENI LAT

Poległych w latach 1914-1920 uczniów i nauczycieli otaczano czcią w okresie międzywojennym. W sprawozdaniu gimnazjalnym opublikowano ich nekrolog²⁷. Z inicjatywy profesora Jana Pyrka w westybulu gimnazjum wmurowano prowizoryczną tablicę o następującej treści:

„W obronie Ojczyzny w walkach z wrażą dziczy nawałą ofiarną życia złożyli daninę:
 Prof. Saphier Roman
 Por. W.P. + 6.IX.MCMXX
 Uczniowie:
 Aman Antoni
 Marcinkowski Sew. kl. VIII
 Soczek Jan
 Leipras Jan
 Urbaneck Józef kl. VIII
 Samocki Jan kl. VI
 Hrabal Tad.
 Skuba Jan kl. V
 pod Firlejówką
 6.IX.MXMXV
 Ojców poszli śladem potomnym na przykład!”

W 1928 roku wmurowano stałą, marmurową tablicę, upamiętniającą nazwiska nauczycieli i uczniów, którzy polegli podczas Wielkiej Wojny oraz w wojnie polsko-bolszewickiej. Tablicę poświęcono 25 listopada 1930 roku (o czym obszerniej nieco niżej), natomiast w 1938 roku przeniesiono ją do przedsionka kaplicy gimnazjalnej²⁸. W czasopiśmie „Efeb”, wydawanym wówczas w jasielskim gimnazjum i liceum, opublikowano wiersz pt.: „Tablica westybulu”, nawiązujący do bitwy pod Firlejówką²⁹. Źródła podają, że uczniowie w 1929 roku zebrali pewną sumę pieniędzy na wzniesienie pomnika na pobojuwisku pod Firlejówką³⁰.

W 1929 roku Antoni Ferdynand Ossendowski w książce *Najwyższy lot*, która jest zbiorem opowiadań, a zarazem hołdem dla młodych, polskich żołnierzy

²⁶ Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-U-3102.

²⁷ *Sprawozdanie dyrekcji Gimnazjum w Jaśle za rok szkolny 1919/1920*, s. 2.

²⁸ J. Kasprzak, *Dzieje Państwowego Gimnazjum...*, s. 38. W latach 60. ubiegłego stulecia ufundowano nową tablicę z inicjatywy Karola Marcinkowskiego - brata Seweryna, poległego w 1920 roku. Celem zmiany tablicy było sprostowanie błędnej informacji dotyczącej śmierci Marcinkowskiego, a jej wykonawcą miał być Eugeniusz Dacyl. Por. Z. Świsak, *Historia Seweryna Marcinkowskiego*, „Obiektyw Jasielski” nr 21/62 (1993). Zrekonstruowana tablica odbiega od oryginału, co można zobaczyć porównując zdjęcie archiwalne ze stanem współczesnym.

²⁹ Wiersz opublikowany później: J. Kasprzak, *Niepodległościowe prace i walki profesorów i uczniów jasielskiego gimnazjum...*, s. 87-88 oraz *idem*, *Dzieje Państwowego Gimnazjum...*, s. 34. O wierszu, por.: S. Kawiorski, *Czasopisma szkolne wydawane w okresie międzywojennym przez uczniów Państwowego Gimnazjum i Liceum w Jaśle*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2008, t. XX, s. 185-186.

³⁰ *Sprawozdanie dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Jaśle za rok 1928/29*, Jasło 1929, s. 25. Niestety nie są znane dodatkowe szczegóły.

walczących w 1920 roku, poświęcił jeden rozdział jasielskim gimnazjalistom walczącym w 1920 roku („Tablica w Jaśle”). W fikcyjnej fabule przedstawił rozmowę między Saphierem oraz grupą uczniów, którzy chcieli poznać opinię profesora w sprawie odezwy do młodzieży, by udała się do oddziałów ochotniczych. Ten nie chciał udzielić odpowiedzi, ale ostatecznie powiedział do uczniów:

„W życiu ludzkim rzadko zdarzają się chwile, gdy człowiek może być bezpośrednio potrzebny dla wielkiej sprawy. Uważam, że taką chwilę przeżywamy obecnie. Dla mnie nieodwołalnym, mającym siłę potężnego rozkazu obowiązkiem jest obecnie walka za ojczyznę (...)”³¹.

Obchody 25 listopada 1930 roku, związane z 20. rocznicą bitwy pod Firlejówką były bardzo podniosłe. Rozpoczęły się uroczystym nabożeństwem w kościele p.w. św. Stanisława (kaplicy gimnazjalnej), gdzie okolicznościowe kazanie wygłosił ks. dr Jan Pasek. Dokonano poświęcenia pamiątkowej tablicy, wmurowanej w westybule gimnazjum. Umieszczono na niej nazwiska poległych uczniów i profesorów w okresie 1914-1920 w kolejności alfabetycznej, na czele z profesorem Romanem Saphierem. Po odśpiewaniu przez chór szkolny „Gaude Mater Polonia”, przemówili do zebranych: profesor Jan Pyrek, uczeń siódmej klasy Leitner oraz w imieniu kuratorium dr Mieczysław Ziemiłowicz. Ponownie chór wykonał pieśń ku czci poległych, a całą uroczystość zakończono oddaniem hołdu i odśpiewaniem hymnu państwowego³².

W tym okresie powstał specjalny fundusz stypendialny imienia „Poległych śp. prof. Saphiera i uczniów zakładu”, którego statut został zatwierdzony przez wojewodę lwowskiego 7 stycznia 1933 roku. W sprawozdaniach dyrekcji z lat trzydziestych znajdziemy adnotację o funduszach stypendium (6083,82 zł) oraz, że w dniu imienin Józefa Piłsudskiego 13 marca 1935 roku rada pedagogiczna złożyła dodatkową kwotę w wysokości tysiąca złotych³³. Wiadomo również, że uczniowie szkoły od 10 do 14 października 1933 roku udali się na miejsce bitwy pod Firlejówkę i złożyli hołd poległym, po drodze odwiedzając Lwów, Olesko i Podhorzec³⁴.

5 października 1934 roku odbyły się istotne obchody ku pamięci profesora Saphiera oraz uczniów poległych w wojnie polsko-bolszewickiej. Wzięli w nich udział m.in.: wizytatorka dr Chrzanowska, żona profesora Romana Saphiera oraz rodzice i krewni poległych³⁵.

Październik był okresem, kiedy celebrowano rocznice bitwy. Dzień 31 października na prośbę samorządu uczniowskiego ustanowiła rada pedagogiczna szkoły dorocznym świętem o nazwie „Dzień Firlejówki”. Obchody tego święta były bardzo uroczyste, a składały się nań: nabożeństwa żałobne, akademie przed tablicą

³¹ A. F. Ossendowski, *Najwyższy lot*, Poznań 1929, s. 44-47. Odwołanie do książki Ossendowskiego możemy znaleźć w księdze pamiątkowej szkoły z 1938 roku, por. J. Kasprzak, *Dzieje Państwowego Gimnazjum...*, s. 33. Ten sam tekst autor opublikował w wydaniu książki *Najwyższy lot* z 1923 roku, lecz pod zmienionym tytułem rozdziału: „Ojców śladem” (por. A. F. Ossendowski, *Najwyższy lot*, Warszawa 1923, s. 88-91). Ponadto w tym samym wydaniu opublikował on inny rozdział pt.: „Za przykładem bohaterów”, gdzie literacko przedstawił losy Antoniego Mieczysława Amana – ucznia jasielskiego gimnazjum poległego we wrześniu 1920 roku pod Firlejówką. Do rozdziału dołączona została fotografia przedstawiająca gimnazjalistę (por. *ibidem*, s. 67). Twórczość Ossendowskiego należy traktować wyłącznie jako beletrystykę ku pamięci młodych „orląt polskich, które wzbily się do najwyższego lotu, tak wspaniale, potężnie i pięknie” - jak sam Ossendowski napisał w przedmowie do wydania z 1923 roku. Zdarzają się rozbieżności w stosunku do faktów, ze szczególnym uwzględnieniem błędnych nazw punktów geograficznych.

³² *Sprawozdanie dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Jaśle za rok 1930/31*, Jasło 1931, s. 29 i n.

³³ *Sprawozdanie dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Jaśle za rok 1933/34 i 1934/1935*, Jasło 1935, s. 19.

³⁴ *Ibidem*, s. 22. Autor nie dotarł do dodatkowego materiału relacjonującego wyjazd.

³⁵ *Ibidem*.

pamiątkową oraz apel na cmentarzu wojskowym i miały odbywać się rokrocznie³⁶. Najpewniej pojęcie „cmentarz wojskowy” oznacza obiekty na starym cmentarzu w Jaśle, gdzie znajduje się kwatera żołnierzy z okresu I wojny światowej oraz inne istotne dla tradycji szkoły groby³⁷. Rzeczywiście rocznice walk pod Firlejówką celebrowano nie tylko 31 października, a przykładowo piątego dnia tego miesiąca. Inne źródła podają, że obchody odbywały się 6 września³⁸. Ogólnie należy przyjąć, że co roku świętowano jesienią.

Warto wspomnieć jeszcze jeden fakt. W latach trzydziestych ubiegłego stulecia Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów we Lwowie wydało odezwę, w której zaprezentowało dorobek swoich działań statutowych. Można odnaleźć tam wzmiankę, że organizacja przygotowała wyjazd do Firlejówki³⁹. Wywnioskować można, że Firlejówka – skoro wspomniano o niej w odezwie tak ważnej instytucji w dziedzinie opieki nad cmentarzami i grobami żołnierskimi – miała znaczenie na nieco szerszą skalę aniżeli środowisko ziemi jasielskiej. Adnotacja ta jest bardzo epizodyczna, lecz należy uznać ją za stosunkowo istotną, ponieważ może to rozszerzyć perspektywę badawczą do szukania dalszych źródeł.

Kilka zdań należy poświęcić problematyce Firlejówki współcześnie. Wyżej wspomniano o Funduszu Stypendialnym im. Profesora Romana Saphiera. Jego działalność została zahamowana wraz z wybuchem II wojny światowej i przez cały okres Polski Ludowej inicjatywa ta nie była kontynuowana. Jego reaktywacja nastąpiła w 1993 roku, podczas obchodów 125-lecia Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle. Od 1933 roku, kiedy to odbyła się nadmieniona przez sprawozdanie szkolne wycieczka pod Firlejówkę, nie wiadomo co działo się z mogiłą. W 2006 roku udało się odszukać miejsce pochówku profesora Saphiera i poległych gimnazjalistów⁴⁰.

PODSUMOWANIE

Tradycje patriotyczno-niepodległościowe szkoły, sięgające XIX wieku, można uznać za genezę walk jasielskich gimnazjalistów w wojnie polsko-bolszewickiej. Na przykładzie uczniów z Jasła widać także w jaki sposób nowopowstałe władze zachęcały do udziału w wojnie 1919-1920 roku. Istotne jest również przedstawione zagadnienie pamięci o poległych podczas walk, które były bardzo żywe przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego i które to zostały przyćmione mogiłami z lat 1939-1945.

Artykuł przedstawia istotny dla społeczeństwa gimnazjum i liceum w Jaśle rozwój idei niepodległościowych. Konfrontuje znane autorowi artykułu źródła, przedstawia aktualny stan wiedzy. Temat nie został przedstawiony w sposób holistyczny. Koniecznością jest wyznaczenie perspektyw badawczych dalszych poszukiwań źródłowych, z czego bardzo istotne są kwerendy w archiwach lwowskich,

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ K. Ruszała, *Trzy cmentarze z okresu I wojny światowej w Jaśle*, w: *Materiały z międzynarodowej konferencji „Znaki Pamięci II – Śladami I Wojny Światowej”*, red. M. Łopata, Gorlice 2009, s. 31.

³⁸ J. Kasprzak, *Dzieje Państwowego Gimnazjum...*, s. 32.

³⁹ O odezwie: K. Ruszała, *Źródła i szkice do historii cmentarzy wojennych w Gorlicach*, w: *Materiały z konferencji „Znaki Pamięci III – Śladami I Wojny Światowej”*, red. M. Łopata, Gorlice 2010, s. 74, przyp. 51.

⁴⁰ S. Mazan, *Z działalności Fundacji im. Prof. Romana Saphiera*, w: *140 lat Gimnazjum i Liceum im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle 1868-2008. Księga pamiątkowa jubileuszu szkoły*, red. B. Sokółowska, E. Szaro, B. Janiga, Jasło 2008, ss. 80-89.